

ինչպէս նաև Հնդկաց արշիպեղագոսին մէկ քանի կղզեաց մէջ՝ Եւրոպացոց՝ նախ ամերիկեան տեսակը ծանօթացաւ, զոր 'ի քննութիւն առաւ մասնաւորապէս Լիննէս բնապատումը։ Իսկ Աւստրալիոյ տեսակը՝ որ շատ ցեղ կը բաժնուի՝ առաջին անգամ՝ Եւրոպա բերողն Քուր նաւապետն եղաւ. բայց մեր հօս ներկայացուցածները միայն պտղակեր ու կրծող ըսուած տեսակներն են։

Պտղակերք առանց պարկի են ու ծամելաց ատամնակներն տափարակ կ'ըլլայ, և առջևի ոտքերնուն երկրորդ մատը բութ մատին նման եղնգով դինեալ։ Պտղակերք մինչև երբեմն չորս ոտք երկայնութիւն կ'ունենան և սաստիկ ուտող են պտղոյ. անոր համար տեղացիք ծառերն ասոնց ըրած աւերածէն պահելու համար՝ կը ստիպուին երբեմն նուրբ ու մանր թելերով չրջապատել։

Կրծողք նոյնպէս առանց պարկի են, և կը տարբերին մէկալ ցեղերէն իրենց ատամամբը, որ համեմատ են ուտելու կերպերնուն։ չունին աղորիք կամ հատիչ ատամն, անոր համար ծամելաց վրայ այդ մասը դատարկ է։ Այսպիսի գործարանաց կազմութեամբ՝ կրծողք հարկաւորապէս խոտակեր պիտի ըլլային։ Թէ և ոմանց կերածը պտուղ, խոտ, կեղև կամ արմատ է, բայց ոմանք ալ անխտիր ամեն բան կ'ուտեն։

Ամենքն ալ գրեթէ փոքրամարմին են, և ընդհանրապէս ետևի թալթերնին առջևինէն շատ աւելի երկայն, առնակ որ կ'ոստոստեն աւելի քան թէ կը քալեն։ Խմացականութեան մասին՝ կրծողք ուրիշ չորքոտանիներէն աւելի զուրկ են բնութեան այս գեղեցիկ տուրքէն։ սակայն բնազդական մղիչ կարողութիւններն շատ աւելի զօրաւոր ու զարմանալի է քան ուրիշ կենդանեացը, որոց վրայ զգալի կերպով տկար է այդ կարողութիւնը։

ՄՐՈՒԹԻՒՆ ՄՍՐԴԿԱՅՈՒՆ ՅԵՂԻ

Մարդկային ցեղին մէկ նախաօրէ յառաջ գալուն ապացուցութիւնը, կարեւոր կէտ մ'ենդած է հիմակուան ժամանակս, ոչ միայն բարոյական իմաստասիրաց՝ որ կը սահմանեն մարդկանց իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւնները, իրաւունքներն ու պարտքերը, այլ և հետախոյզ բնաբանաց, իրենց աւանդելի գիտութեանը հաստատութիւն ու ստուգութիւն տալու համար։ Դարուս որդւոց լեզուն գրեթէ ուրիշ բան չխօսիլ եթէ ոչ ազատութիւն, հաւատարմութիւն ու երապրակցութիւն. բայց ո՞վ չգիտեր որ եթէ խախտելու ըլլայ հասարակաց միոյ նախաօրէութեան հիմը, անգոր ու անօգուտ կ'ըլլան այդ ամեն բառերը։ Ինչպէս կրնան իւրաքանչիւր նշանադր ու ժողովուրդք գիրար եղբարք անուանել, թէ որ չունենան ամենքն ալ հաւասար արտօնութիւն, մի և նոյն փափաքներն ու յօժարութիւնները։ Ըսածնուս ճշմարտութեանը օրինակ ըլլան անբան անասունքը, որոնք բարոյական արենակցութեան պակասութեան պատճառաւ, իրարմէ օտար կ'ապրին, և շատ անգամ իրարու անհայտ ու անողոք թշուաժի։ Այլ հիշ և ոչ ոչխարը կրնան ընտանենալ գայլոյ ու առիւծու հետ։ այլ իւրաքանչիւրն իրեն առանձին բնակարան ունի, թողորովին տարբեր մարմին ու ընկերութիւն կազմելով։ Դոյն բանը կը պատահէր անշուշտ մարդկան զանազան ցեղից ու դասուց ալ, եթէ հասարակաց միութեան կապը չստիպուէր զանոնք իրարու հետ, ու նոյնասերմն սրբազան մերձաւորութեան բնազդովը չաղդեր անոնց 'ի ծածուկ՝ թէ ամենքն ալ կուշկանալ են միակ ընտանիք մը կազմելու, ապրելով միասիրտ ու միահաւան։ Եւ այնչափ ճշմարիտ է այս սկզբունքը, որ քանիցս անգամ մոռցուեցաւ կամ արհամարհուեցաւ յրեկներէն, այնչափ անգամ աղետալի ու ցաւալի վիճակաց մէջ ընկաւ։

Կայ նոյնրական գիւրջ մը, որուն առաջին գլուխը մարդկային ցեղի միութիւնը կը քարոզէ, որուն վրայ հիմնեալ է աստուածային ու քրիստոնաւանդ կրօնքն ու դարու քաղաքականութիւնը, կ'ուզենք ըսել Աստուածաշունչ գիրքը։ Բայց որովհետև այս ճշմարտութիւնը նշանակուած է հօն իբրև հաւատոյ վարդապետութիւն, և մարդկային միտքը՝ մանաւանդ մեր ժամա-

նակացը, չուզեր ներքոյ արկանել ինք
դիրքը ուրիշին Հեղինակութեանը, քանի
որ չէ հաստատած զայն նաև անձնական
փորձով ու հետաքննութեամբ, անոր հա-
մար եղան ոմանք որ ուզեցին փնտռել 'ի
պատմութեան և ստուգել ըստ սկզբակից
բնապատմական գիտութեան, թէ արդեօք
կր միաբանի իրովին մովսիսեան աւանդու-
թիւնը գիտութեանց հետ: Եւ գիտու-
թեանց այս նոր գիցադուներ երկու հա-
կառակ կողմ՝ բաժնուեցան. առաջինը կ'ու-
զէր անխախտ ապահել Ստուածաշունչ
գրոց յարգն ու Հեղինակութիւնը, միաբա-
նելով նոր գիտութեանց ու գիտից հետ,
իսկ երկրորդը կը ջանար 'ի սուտ հանել ու
անվաւեր:

Հակառակորդք մովսիսեան աւանդու-
թեան, որ կը ջանան սուտ հանել զայն
յամենայն, ամեն բանէ առաջ կ'ըսեն
որ եթէ մարդիկ մէկ նախահօրէ յառաջ
եկած ըլլային, անշուշտ անոր յիշատակը
անխախտ կը պահէին, և պատմութիւնք
ու աւանդութիւնք հնագոյն ազգաց կը
փութային ճշմարտել զայն: Սակայն ընդ-
հակառակն ամենայն ժողովուրդք փո-
խանակ իրենք դիրքիւ ուրիշ յառաջ ե-
կած ըսելու, կը պարծին իրեն հնագոյն
քան զամենայն ազգս, և անբողհատ չըղ-
թայանման շարայարութեամբ կը բարձրա-
ցընեն իրենց ազգաբանութիւնը մինչև յա-
րոստ անմահից աստուածոց, ինչպէս կ'ը-
նեն օրինակի համարք Եգիպտացիք, Փիւ-
նիկեցիք, Քաղդէացիք, և 'ի մեր ժամանակս
Չինք ու Հնդկաստանիք:

Կ'ըսեն գարձնայ Հակառակորդք՝ որ երկ-
րազնախա ամենէն անձնածոն ունիկնն ալ
բնակութիւն եղած է մարդկութեան 'ի կա-
նուխ ժամանակաց: Երբ Գոյովուոս գտաւ
զՍեբրիկս, ոչ թէ իրաւըրնէ նոր էր երկի-
րը, այլ նորութիւնը մեզի համար էր, որ
մինչև այն ստեղծ չէինք գնացիր հօն ու
տեղեկութիւն չունէինք: Բայց վաղուց ան-
համար ժողովուրդներ կը բնակէին նոյն
մթնոտրափն տակ, մաս մը վայրենի ու
թափառական և մաս մ'ալ ըստ բաւականի
կրթեալ, բնակելով քաղաքաժողով ընկե-
րութեամբ: Բերուի ու Միսիպոյի ինքնա-
կալութիւնք, երբ հասաւ հօն Գոյովուոս,
շատ իսկ ծաղկեր էին պէս պէս արուես-
տիւք, ճարտարութեամբ, գիտութեամբ ու
ստուգանքի վաճառականութեամբ: Եւ նոյն

իսկ Աւստրալիոյ մէջ գտնուեցաւ բնակիչ,
որ բաժնուած է ցամաքէն ծովուց ընդար-
ձակ տարածութեան անջրպետաւ: Արդ
ինչպէս կրնանք հասարակաց շղթայակալ
միութիւն մը հաստատել այնչափ ժողովուր-
դոց մէջ որ տարանջատեալ են յիրեցր-
ց անմատչելի լեռներով և աւաղոյ ու սա-
ռուցից անապատներով, և երբեմն զոգ-
ցեա անսահման ծովուց ընդարձակու-
թեամբ: — Եւ դարձեալ եթէ մտածելու
ըլլանք որ բոլոր Հողագնտոյս մակերևու-
թին վրայ պիտուած են զոգցեա աւաղոյ
պէս Հոյակալ յիշատակարաններ, ինչպէս
են՝ աւերակք քաղաքաց, տաճարաց, պա-
լըսպաց, բրդանց, դամբանաց, շիրմաց ու
գետնափոր մեծագործ ճանապարհաց, կը
տեսնանք որ կը քարոզեն նմանապէս ա-
մենահին քաղաքականութիւն մը: — Նոյն
իսկ նախկին ինքնակալութեանց երկա-
րատեութեան աւանդութիւն կը վկայէ
քաղաքականութեան հնութեան. որչափ
ալ առասպելական համարուի Պրահմա-
նաց 300 միլիոն տարին, Չինաց ու Ճաբո-
նաց 250 միլիոնը, Պարսից 100 հազարը, Ի-
գիպտացուց 34,000, Փիւնիկեցուց 30,000,
Ետրուրացուց 12,000, հաւանելի է որ առ-
սական կը գերազանցեն գոնէ վեց կամ
եօթը հազար տարին՝ զոր կ'աւանդէ Մով-
սէս մարդկային ցեղին ծագման նկատ-
մամբ:

Բայց հակառակորդք աւելի ևս դժուա-
րահաստայի ընելու համար զՍտուածա-
շունչ գիրս, 'ի մէջ կը բերեն զանազան ցե-
ղերը: Ըստ բնապատմից որչափ ալ ուզե-
նան պարզել մարդկային ցեղի տարբերու-
թիւնը, կը ստիպուին վերնապէս հնդդի
բաժանել: Սպիտակ ցեղ (կովկասեան),
գեղին ցեղ (մանկուեան), սևամորթ ցեղ
(եթովպեան), կարմիր ցեղ (ամերիկեան),
պղնձագոյն ցեղ (ովկիանեան), որոց վրայ
կը յաւելուն վիցերորդ մ'ալ՝ Քինեան
ցեղ, սեփական գոյն բոլոր այն ժողովուրդոց՝
որ կը բնակին անդր քան զվիսններորդ
աստիճան բեւեռային բարձրութեան: Եւ
այս ամեն տարբերութիւնները, կ'ըսեն
դարձեալ, 'ի մի ձև վերածելոյ շատ գիւրդին
չեղևար: Վասն զի ոչ թէ սոսկ մորթին գոյ-
նին ու հերաց վրայ կը կայանան տարբե-
րութիւնը, այլ գանկին ձևոյն, որ պարու-
նակելով ուղեպի գործարանը, կ'որոշէ իր
քանակովը բնաշխարհութեան աստիճանը.
և այս կ'իմացուի Քամբէրի կերպարա-
նական անկեան դրութեամբ: Այս նշանա-
ւոր բնաշխարհ, մարդկանց զանազան ցե-
ղից ուղեղի քանակը չափելու համար, հակ-
տին աւելի դուրս ցցուած կէտէն գիծ մը

1 Կաւէ անօթնէն որ անկէք բերուեալ յԵւ-
րոպայ, կը մտնէ նկարաց գեղեցկութեամբ ետ-
րուրական ու յունական անօթը հետ: Ոմանց
կողմէր թզթոյ պէս նուրբ են, վկայ ճարտար ձե-
ռաց արուեստաւորին:

կը ձգէ մինչև հատիչ ատամանց ուրմատը, և անկից ալ ուրիշ գիծ դէպ ՚ի ունկան ծակը: Այս ձևացած անկիւնը որչափ ուղղանկեան մօտենայ, բսել է թէ այնչափ աւելի զարգացումն պիտի ունենայ ուղեղը: Եւ թէ որ ուղղանկիւնը հարիւր աստիճան բաժնելու ըլլանք, եւրոպական կամ կովկասեան զանկն՝ ընդհանուր չափով կրնայ մինչև ութսուն աստիճան նշանակել, 70 սեւամորթը և 38 կապիկը, և այսպէս ոտն առ ոտն վար կ'իջնայ, ըստ աստիճանին որ բնութեւնացոյն կենդանիներէն ստորնագունիք իջնանք. մինչև որ անկիւնը կը փակուի բոլորովին, և ամենեւին նշան չեւերի ուղեղի:

Գալով առաջին առարկութեան, այսինքն վաղեմի յիշատակարանաց ու աւանդութեանց, պէտք է ամեն բանէ առաջ դանազանութիւն գնել առասպելաց մէջ: Ընդմուտք պատմութեան միաձայն կը հաստատեն որ հեթանոսական տարեգրութեանց ստոյգ մասը չանցնիր տասն դար անդրքան զթուական Փրկչին. և թէ նոյն թուականէն առաջ եղած պատմութիւն այն աստիճան անհամաձայն են իրարու և ի տարօրինակ ու անհաւատարմի դէպքերով, որոց ստուգութիւն տալու համար պէտք է մերժել բանավարութեան ու քննադատութեան ամենայն ուղիղ թելադրութիւնը: Բնդհանրապէս ուրիշ բանի վրայ չեն խօսիր, եթէ ոչ հսկայից պատերազմաց՝ որոց կը մասնակցին անբան կենդանիք ալ, և աստուածոց՝ որ անկարեկիր դիտող կ'ըլլան այնչափ արիւնհեղութեանց, և կամ իրենք իսկ կը պատմութեան մարդկանց հետ: Երբեմն ցեղաբանութիւն կ'ընեն աստուածոց, ինչպէս կ'ընենք ընտանեաց մը, և երբեմն ալ նոյն աստուածները կը պանդխտացնեն մարդկանց մէջ, կը բռնաբարեն արուեստի խաղաղութեան, իր կարգաւորին օրինաց մատնաները, ինչպէս նաև աղօթից ու կրօնական պաշտամանց, և կամ կը յայտնեն հանդերձեալ կենաց պատժոց ու վարձուց զաղտնիքը, և ուրիշ ստոյն նման անթիւ առասպելական բաներ: Արդ ինչպէս այսչափ անտեղութեանց մէջ կրնանք զանազանել ճշմարիտը սուտէն կամ ճշմարտանմանէն:

Մեծահանճար իտալացի մի սորովեցուց առաջին անգամ որ շատ զգուշութեամբ կարողալու ենք հնութեան խորհրդաւոր պատմութիւնները: Փառա որ հեթանոսական պատմութեան այս մասը կը ներկայացնէ բանաստեղծական ու երեակայական կերպով այն ժամանակը, յորում

մարդկային ցեղը զբաղած էր տակաւին երկրու մեծատարած անտառին մէջ բռնակութեան տեղ գտնելու, պատասպարելով ինք զիրքը բնութեան անհարթութեանց գէմ: Նոյն ժամանակին եգական յատկաբուցիչ նշանն է՝ զօրութիւն բազկի փոխանակ մտաց, հրէշից պատերազմները, սահմանակից ժողովրդոց կռիւները, նորանոր աշխարհաց գիւտերը, բնութեան սնանկեալ արկածից յաճախութիւնները. ինչպիսի են ողորմունք ջուրց, հրաբուխը և երկրաշարժը, որոնք մեծ տալաւորութիւն կ'ընէին այն առաջին սնտոխապալտ ժողովրդից երեակայութեան վրայ, որով յանցանել ժամանակաց զանազան տեսակ առասպելներ հնարելին, որոնք որչափ աւելի կը հեռանային իրենց սկզբնածագ աղբիւրէն, այնչափ աւելի նուիրական երեւոյթ մը կ'առնուին: Դնան այն ատեն Հերակլէսներ, որոնք ոչ այնչափ առանձին քաջասիրտ, յանգուզն ու զօրաւոր անձինք կը համարուէին, որչափ ամբողջ ցեղի մը պատկերը կը ներկայացնէին, յաներժացը ներով մեծածնէ զործերով ստոյն յիշատակը. անանկ որ գրեթէ ամեն ցեղ ունէր իր Հերակլէսները կամ զիւցաղունքը: Բայց ապա երբ տկարացաւ մարդկային միտքը, ժողովեցին բանաստեղծք ժողովրդեան մէջ տարածուած այս զանազան տեսակ առասպելական աւանդութիւնները, գեղեցկացուցին ու ճոխացուցին նորանոր դէպքերով, և կիսմեցին գործոց ու պատահարաց այն կարգը՝ որ կոչի այսօր ՚ի մեզ զիցաբա նուրիւն: Աւելից յաւ կը հասկըցուի թէ ինչպէս հին ժամանակ բնականը չիփթեր էր գերբնականին հետ, և մարդկայինը աստուածայնոյն հետ. և թէ ինչպէս երբեմն մահկանացուք բարձրացեր էին ՚ի կարգ անմահից, որպէս յայտնի է զիցաբայն ու կիսաստուածոց պատմութիւններէն:

Իսկ մարդկային ցեղին երկրագնացոյց զանազան կողմերը տարածուելուն առարկութիւնը կը մկնիտի գաղթականութեամբ և կամաւոր ու ակամայ պանդխտութեամբ, Նորստիւր արօտները գտնելու պէտքը, ցեղից իտարու մէջ տարածայնութիւնները, և ուրիշ պատճառք՝ կը ստիպէին զանոնք փոխել շարունակ իրենց դիրքը, ապաշով ու հանգիստ բնակարան գտնելու համար: Եւ թէ քննելու ըլլանք՝ նոյն իսկ ՚ի մեր ժամանակ միայն իրական կը խաբար տարուէ տարի յԱմերիկայ 300 հազար մարդ, ուսկից կրնանք իմաստասիրել թէ որչափ աւելի շատ կ'ըլլային այս տեսակ պանդխտութիւնը հին ժամանակ՝ բռնադատեալք յանհրաժեշտ հարկէն: — Կ'ընեն հակա-

ռակորդք որ դժուարին կ'երևայ մեկնել թէ ինչպէս տիրեցին մէկէն ջրոց վրայ ու տարածուեցան 'ի բազում կղզիս հնուաւորս: Բայց կը պատասխանեն որ ոչ միայն չէ անկտրելի թէ դիտէին զարուեստ նաւարկութեան, այլ և կարելի է որ այդ կղզիները վերջէն ձևացած ըլլան: Հետո՞ ձեռք կամ լսած նոյն իսկ մեր ատենները, որ բնական մեծամեծ յեղափոխութեամբք նոր կղզիներ ձևացան, Հիները խորասուռ զեցան, երկիրք պատառեցան ու նորանոր ցամաքներ ձևացան. սնանկ որ շատ տեղեր երկրիս երեսը փոխեց բոլորովին իր ձևն ու գիրքը: Այս ամեն բաներն կը վրայեն որ արեւելեան Սիւրա մասնաւորապէս տեսարան եղած ըլլայ այս տեսակ յեղափոխութեանց: Բազմութիւնք կղզեաց որ կը պսակեն այն կողմէն մեր երկրագունտը, և բազմութիւնք հրաբխից որ մինչեւ ցայսօր կը ծայթբերն տակալին, կը լուծեն մեր ամեն տարակոյսները: Յուցուցեալ որ նոյն իսկ այսօր շատ երկիրներ կը ցածնան այն կողմերը ու կը ծածկուին 'ի ջուրց, մնալով միայն լեռանց բարձրաբերձ գագաթները:

Այս փորձէն կրնանք հետեւցնել որ Նոր-Հոլանտա, կղզի մեծատարած, թերեւ ժաւանակաւ միացեալ էր Ասիոյ հետ. նոյնը կրնայ ըսուիլ Ամերիկոյ համար ալ, որ Հիմա Պեհրիսիկ նեղուցով միայն բաժնուած է յԱսիոյ, ճշմոյն խտրուած: Եթէ չենք ուզեր համոզուիլ որ մարդկային ցեղը ասկէջ ծովային սղտի անցքով մտած ըլլայ յԱմերիկա, և Հասարակածի կղզեաց աստիճանաբար շարունակութեամբ՝ յԱւստրալիա, գոնէ պէտք է համոզուինք որ կողաց ու ցամաքի բաժանումը շատ ժամանակ վերջը եղած է: Բայց թէ որ այս ալ բաւական չըլլայ, ունինք ուրիշ համոզիչ պատճառներ ալ, որովք կը ցուցուի որ Հիմա հոն բնակող ժողովուրդները ոչ թէ հոն ծնած են, այլ ուրիշ հեռաւոր կողմերէ եկած:

Ըստ Հումպոլդթի՝ Մեխիկացաց ամուռան օրերուն տուած անունները համեմատ կու գան Իրպեզաց, Ճաբոնաց ու Մոնկոլաց օրացուցից անուանակոչութեանց: Ե յիշատակարանաց վրայ գտնուեցաւ բարեբախտաբար Փալլոյ աստուծոյն սլատկերը, որ հասարակաց էր բոլոր ժողովուրդց Հնոյ աշխարհին: Տարաբախտ Մոնկոլացումս երբ առաջին անգամ խօսեցան. փերդինանտոս Քորդէզին հետ, ըսաւ. « Գիտենք 'ի զորոց և յաւանդութեանց մերոց, որ ես ու այս ամենայն բնակիչք՝ չենք տեղացիք, այլ թէ եկանք հօս 'ի հեռաւոր աշխարհաց: Գի-

տենք դարձեալ՝ որ մեր նախահայր ատաջ-նորդող անձն, դարձաւ քիչ մ'ատեն իր ծննդեան երկրի, և վերադարձաւ տանելու հոն՝ մնացողները. բայց գտաւ զանոնք ամուսնութեամբ հաստատուած, ծնողք բազում որդւոց, ապրելով իրենց ձեռագործ քաղաքաց մէջ. ուստի չուզեցին հնազանդիլ իրենց վաղեմի գլխաւորին որ մեկնեցաւ միայն: Աւստի միշտ կասկածեմ էինք որ օր մը պիտի գան իր սերունդներէն տիրելու այս երկրին. արդ որովհետեւ դու յարեւելից կու գաս և կ'ըսես թէ կը ճանչնաս զմեզ 'ի վաղուց, չեմ տարակուսիր որ այն թագաւորն ուսկից զրկուեցաք՝ մեր բնական տէրն ըլլայ »:

Գալով Հիմա զանազան ցեղից զինաց տարբերութեան, դիւրին է ցուցնել որ ասիկա կլիմայէն ու շրջապատ օդէն յառաջ կու գայ: Տաքն ու ցուրտը, օդն ու կիրակուրը, ինչպէս նաեւ կենցաղավարութիւնն ու սովորութիւնք, ազգած են ու կ'ազդեն շարունակ մարդկային մարմնոյ կազմութեան վրայ: Եւ այս բանն որ կըրնայ ստուգուիլ 'ի մի տէրութիւնէ 'ի միւսն, քաղաքք, գաղաք, դեղէ դեղ, և մինչեւ ընտանիք ընտանիք, որչափ աւելի ուրիմն հրկրագնախ մէկ երեսէն 'ի միւսն, Հողոյ ու օդոյ ազդեցութիւնն այնչափ աւելի զօրաւոր է, որչափ աւելի է գործաւորանաւոր մարմնոց իրարմէ հեռաւորութիւնը ու կղզեացումը: Տունկերն որ չունին տեղափոխութիւն, այնչափ աւելի նշաւակ են կլիմային ու բնութեան ազդեցութեանը, ինչպէս յայտնի է 'ի մի գաւառէ 'ի միւս գաւառ բոլորց մէջ եղած մեծ տարբերութիւնը. այնչափ որ մի և նոյն տունը կրնայ թունաւոր ըլլայ այս ինչ տեղ և ամենեւին անփնա՝ մահաւանդ թէ օգտակար ուրիշ տեղ: Նոյն իսկ կենդանիք այս օրինաց հպատակ են՝ թէպէտ ոչ այնչափ զգալի կերպով, վասն զի կը շարժին ու կը տեղափոխին, որով բնութիւնը իր ազդեցութիւնը ամբողջապէս չկրնար ընել ստոնց վրայ: Եւ սակայն ինչպիսի զարմանալի տարբերութիւնք իրենց մարմնոյն ձևին, մորթին ու բուրդին գոյնին և նոյն իսկ բաւուրց մէջ: Այս ալ նշանակելու է՝ որ մինչեւ այս ինչ աստիճան կրնան դիմանալ կլիմայից ազդեցութեանը, և մեծագոյն բռնութեան առջին տեղիք կու տան: Քիչ բոյս ու կենդանիք կան որ իրենց սեփական յատկութիւնք անխախտ պահեն ամեն կողմ: Եւ եթէ մեզի պէս կարենային դիմանալ զանազան կլիմայից ազդեցութեանը, շատ աւելի մեծամեծ փոփոխութեանց ենթակայ կ'ըլլային:

Ինչպէս ուրեմն բոլոր ու կենդանիք՝ նոյն-
պէս և մարդ չէր կրնար ազատ ըլլալ կեր-
պարանափոխութեան այս բնական օրէն-
քէն. և այն կերպարանափոխութիւնք որոց
ներքոյ անկաւ մարդ իր կենաց պատմու-
թեան չընկնին մէջ, նորազոյն սպառցոյց
մ'ալ կը յաւելուն մեր բնածին վրայ: Յե-
ղերն որ կը տեսնանք՝ ձեռացան ջրհեղեղէն
մինչև ցԱրաշամ, ժամանակ ցրուելոյ ազ-
գի մարդկան 'ի դանազան կողմանս երկրի:
Աստի չէ զարմանք եթէ երկիրս տակա-
ւին իր ամբողջական զօրութեանը մէջ ըլ-
լալով, տպաւորած ըլլայ իր կնիքը մարդ-
կային մարմնոյն վրայ: Եւ այսպէս եղած
պիտի ըլլայ անտարակոյս. վասն զի բնու-
թեան ընդհանուր կանեքը փոփոխութիւն
մ'է, շարունակ կտու մը զանազան զօրու-
թեանց մէջ. ով որ չտարձ պէտք է որ ընդ-
ունի, և ով որ ընդունող է միայն, պար-
տի ազան կամ անազան դադարել 'ի ինե-
լոյ իբրև անհատ, և անկանել 'ի ներքոյ
հասակակորդին. և արդէն մահ ըստմանս
ուրիշ բան չէ, բայց եթէ պակասութիւն
այս հաւասարակշռութեան: Մարդս ալ
ինքն յինքեան զօրութիւն մ'է, որ կը պա-
տերազմի շարունակ ընդդէմ չորհակոյ բնու-
թեան, և իր գէնքերն են՝ իբրև այր քաղա-
քացի, գիտութիւնք, արուեստք ու ճար-
տարութիւնք, որովք միայն կրնայ նուաճել
այն ապստամբ զօրութիւններն որ ընդ-
առաջ կ'ելլան իր ընթացիցը, Բայց մարդս
հին ժամանակ բնութեան և կամ բարիտին
յանկարծադէպ նեղութիւններէ՝ յաճախ
ստիպուելով թողուլ իր բնակութիւնը ու
ցրուիլ 'ի հեռաւոր կողմանս, կը կորուստ-
նէր շատ անգամ իր ընկերական կարգե-
րն ու իր կրթութիւնը. ուստի կը պակասէր
ստէպ պէտք եղած օգնականութիւնը եր-
կիրը բարոյեցելու, ջրոց ընթացից յազմե-
լու, փաստակար առնկելը խելու, միակու-
թիւնը ծաղկեցնելու, բնակութիւններ կան-
գնելու, որոցմով միայն կրնար տիրել բնու-
թեան: Եթէ մեզի մօտ ատեններ, յԱմերի-
կա գաղթող առաջին ժողովուրդք, հոն
հաստատուելու. համար մեծազեծ նեղու-
թիւններ քաշեցին և բազում զոհեր ըրին,
կիրարկեց անուցընել որ շատ աւելի նեղուած
պիտի ըլլան մեր առաջին նախածնօքը հաս-
տատուն բնակութիւն մը կանգնելու հա-
մար: — Հսկայից պատերազմէն մարդկա-
յին ցեղի ուրիշ կերպով յաղթական չե-
լաւ, բայց եթէ կնիք մ'առնելով իր կը-
րած աղտոյցը, իբրև վէրք կամ հետեանք
գիւցազնական պատերազմին, որոնք ու-
րիշ բան չեն բայց եթէ զանազանութիւնք
ցեղից:

Մորթոյ սև գոյնը յառաջ գայ տեսակ
մը մասնաւոր նիւթէ որ կը գտնուի մորթին
տակը. և անգամայնիք կ'ըսեն որ այս
նիւթէն ունին նոյն իսկ սպիտակամորթք,
Աստի շատ բնական ու հաւանական է, որ
զանազան մասնաւոր ազդեցութեանք 'ինչ-
պէս չափազանց ջերմութեամբ, այս նիւթն
մեծապէս տարածուած ըլլայ ու սև գոյն
առած յիթովայոյիս, ինչպէս դեղին ու
կարմիր 'ի Մոնկոլս և յԱմերիկացիս: Եւ
այսպէս գոյնն անգամ մը ձեռնալէն ետքը,
անցած ըլլայ ժառանգութեամբ յորդուց
յորդի՝ մնալով անջնջիլ:

Գալով հիմա Քամբէրի անկիւնական
կերպարանափոխութեան, կ'ըսենք որ հո-
գոյն մարմնայն կարողութիւնքն ունենա-
լով ամբողջ վրայ իրենց նիւթազան հա-
մապատասխան գործարանը, անոր հա-
մար այնչափ աւելի կը զարգանան՝ որչափ
աւելի կարողութիւնք 'ի գործածութեան
ըլլան, իսկ թէ ուղեղն է նիւթական աթոռ
բնականութիւնք, կ'ապացուցուի այս ե-
թէ ոչ ուրիշ պատճառներով՝ գէթ զգոյց
ցաւէն, որ կ'ունենանք յետ երկար ու խո-
րունկ մտախոհութեանց: Ի՞նչ զարմանք
ուրեմն որ յանհատս և 'ի ժողովուրդս՝
յորս մտաց ու բանականութեան գործա-
ծութիւնը շարունակեալ է, նաև զանկին
ընդունակութիւնը՝ ուստի և ուղեղին ջա-
նակը մեծազոյն ըլլայ: Ամենայն որ գիտէ
որ սեւամորթ ցեղն ուրիշ ամեն ցեղերէ ա-
ւելի պակասամիտ է. բայց ստուգութեան
կարօտ է թէ արդեօք այս բնածին պա-
կասութիւնէ՝ յառաջ կու գայ, եթէ հե-
տեւութիւն է կենցաղավարութեան ոճոյն
զոր ունին դարերէ 'ի վեր: Միայնակ յա-
հանգաց Ամերիկացիք տակալին մինչև
մեր օրերը առաջին գրութեան կը հետե-
ւէին. ձեռնառու առնելով իրենց այս նոր
գիւտը՝ վաւերացնելու միջոնաւոր բանա-
ւոր արարածոց գրութեան մայրենի ու
բարբաբոս սովորութիւնը. Եւ որպէս զի
ժամանակն ու գիտութիւնք չըլլայ թէ յա-
ջողին հակառակը ցուցնելու, կ'արգելուին
ձանք պատուհասի ուսուցանել սեւամոր-
թից զրիւն և ընթեռնուլ, չհաղորդելով ա-
նոնց մինչև քրիստոնէական կրօնից սկզբ-
բունքները:

Մարդկային ցեղի միութիւնը կրնայ կրօ-
նական աւանդութիւններէ ալ ցուցուիլ:
Այն ազգերն որ այնքան դարերէ 'ի վեր ի-
րարմէ անձանօք կ'ապրին, տարբեր բարք
ու սովորութիւններ ունին, և կը գրաւեն
այնպիսի երկիրներ, որ իրենց գիրքովը կը
կարծեն առանձին աշխարհ մը կազմել, սա-
կայն կան մէկ քանի կրօնական գէպեր որ

առնենք ալ միաձև կը պատմեն, զոր չենք կրնար պարզ գննողութեան թելադրութիւն համարիլ. և այս արդեօք յայտնի նշան մը չէ՞ որ այդ ազգերը իրենց ծագմանէն մի և նոյն աղբիւրէ հանած են այդ դէպքերը, և մի և նոյն բերնէ լսած :

Արդ գրեթէ 3500 տարի է որ Մովսէս գիրք մը գրեց, յորում կը պատմէ մանրամասնաբար երջանկութեան դրախտ մը՝ որ շնորհուած էր առաջին մարդուն և իր կողակցին : Կը պատմէ դարձեալ ասոնց մէկ յանցանքը բնական ու բարոյական, որով արատաւորեցին բոլոր իրենց ապագայ սերունդը. բայց կը յաւելու թէ պիտի մըր փրկիչ մը որ պիտի սրբէ այս յանցանքը : Ապա յառաջ տանելով պատմութեան ընթացքը՝ կը պատմէ շրջնեղզին դէպքը, զոր աստուածային արդարադատ բարոյութիւնը թափեց յերկիր պատժելու մարդկային ազգը : Ընտանիք մը միայն կ'ազատի սքանչելապէս այս հասարակաց նաւակը : Եւ և կ'ըլլայ երկրորդ նախախոր պատգապ սերնդոց : Եթէ Մովսէս իր քովէն ստեղծեց բոլոր այս երեակապական առասպելները՝ երբ մարդկային ցեղը շատոնց տարածուած էր երկրիս երեսը, (վասն զի յայտնի է թէ երբ գրեց Ծննդոց գիրքը) ինչպէս կրնային զանազան ժողովուրդք ընդօրինակել այս պատմութիւնը նոյնադէպ պարագաներով և սակայն ասիկա յայտնի ճշմարտութիւն մ'է, զոր չենք կրնար տարակուսի տակ ձգել :

Բոլոր ասիական տարեգիրք կը խօսին դրախտի մը վրայ : Հնգկաստանցիք ունին աւանդութեամբ, թէ՛ « Պրահմա ձեւացուց զմարդ 'ի կառոյ, և դրաւ 'ի շրջիս, երկիր ամենայն տեսակ բարութեանց, ուր կար նաև ծառ մը որուն պառուղ կերողաց անմահութիւն կը պարգևէր : Գտան այդ ծառն ու պտուղը ստորնազոյն աստուածք ու ճաշակեցին մահուանէ ազատելու համար : Բայց Շիեօ օձը պաշտպան նոյն տունէն, այնպէս զայրապաւ, որ իր թոյնը տարածեց բոլոր երկրիս վրայ ու ապականեց զայն, և կը մեռնէր անշուշտ ամենայն կենդանի արարած, թէ որ Սիվա աստուածը մարդկային կերպարան առնելով չ'ընջէր բոլոր այդ թոյնը երկրիս երեսէն » :

Ուրիշ տեղ մ'ալ կը պատմուի, որ՝ « Զրնչի աստուածն որոշեց իւզգղել մարդկային ազգը, և վիշեռ պահպանիչ աստուածը, չկարենալով արգելուլ զայն, իմացաւ ճշտ ժամանակը, և երևանալով Սադիսալիսի իր բարեկամին ու հաւատարմին, իր յորդորէ զինքը նաև մը չիննէ և անով աղա-

տել ինք զինքը հանդերձ 840 միլիոն մարմնոց սերմամբ » :

Սաքիա Մունի, բուրմ' Հնդկի, որ կ'ընկնայ 600 տարի յառաջ քան զԳրիստոս, քաւրոյի մը մէջ կը պատմէ, թէ՛ « Ի սկզբան արարածք քաղցր խաղաղութիւն ու երջանկութիւն կը վայելէին, ծծելով ամենաշնչն զօ ու լողալով լուսոյ ովկիանոսի մէջ. բայց արգելեալ կերակուր մ'ուտնշուուն, ծնան անկէց ախաբ, հիւանդութիւնք, տարածոյնութիւնք, պատերազմունք, և այլն » :

Միտիզացիք կը պատմէին, թէ՛ « Գիսքի մեծ նաւու մը վրայ ելաւ կանամբք ու որդւոյք, կենդանեօք և սերմամբք : Եւ երբոր մեծ ձողին դադրեցուց ջրհեղեղը, Գիսքի անգղ մը խաւրեց դուրս, որ ախորժելով 'ի գիսկանց, ալ ետ չի դարձաւ. ուրիշ թռչուններ ալ խաւրեց, մինչև որ տորքիզու (Colibri) թռչունը ետ դարձաւ, բերելով բերանը դալար ոստ մը, ուսկից իմանալով թէ արեգակը սկսեց է կենդանացնել բնութիւնը՝ ելաւ նաւէն » :

Ասոնց նման ուրիշ նախկին ժողովուրդք ալ ունին զանազան աւանդութիւններ ջրհեղեղին ու դրախտին վրայ. որոցմով կը ստուգուի թէ մի է մարդկութեան նախահայրն ու իրմէ սերեցան բոլոր աշխարհիս վրայ տարածուած ամեն ժողովուրդք :

Գ Ե Տ Ա Կ Ի Ն Ճ

Համպուրկ քաղաքին կենդանաբանական պարտէզը համբաւաւոր եղած է միշտ ամեն տեսակ եղական կենդանիներով, որոց մէջ կայ գետակինճ մ'ալ (tapir), որուն նմանը ողջ վիճակի մէջ երբեք տեսնուած չէր յեւրոպա, ըստ վկայելոյ բնախօսաց : Այս կենդանւոյն պարանոցէն սկսեալ մինչև ագիին ծայրը, կողերն ու փորը սպիտակ տակազոյն է, իբրև լծէ վրան առած զգեստ մ'ըլլար, անոր համար զգեստաւորեալ կոչեցաւ 'ի բնախօսաց. իսկ մարմնոյն միւս մասերը սևազոյն :

Գետակինճը թանձրամորթ կենդանեաց ցեղէն է, բայց աւելի սերտ ու սերձաւոր նմանութիւններ ունի ուրնգ-